

LANDSARKIVET I AABENRAA.

Før 1864 beskæftigede man sig ikke, for Hertugdømmernes Vedkommende lige saa lidt som for Kongerigets, synderligt med de lokale Embeders Arkiver. De blev uden videre liggende ved Embederne, og Embedsmændene maatte selv om, hvorledes de opbevarede dem og holdt Orden i dem. En enkelt Undtagelse for Sønderjyllands Vedkommende skal omtales nedenfor under Retsarkiverne.

Efter Hertugdømmernes Indlemmelse i Prøjsen blev det allerede i 1868 besluttet, at der skulde oprettes et Statsarkiv for Provinsen Slesvig-Holsten, i hvilket Rigskammerrettens og det Plønske Arkiv skulde indlemmes, senere hen ogsaa de Arkivalier, som skulde udleveres fra Danmark. Fra første Færd havde man ogsaa Opmærksomheden henvendt paa de lokale Arkiver, og ved et Kommissorium af 15. April 1869 blev det paalagt fhv. Auskultator ved Landsoverretten i Breslau Friherre K. C. von Reitzenstein at berejse Slesvig og Holsten for at udtage de ældre Akter i Embedernes Arkiver, som var egnede til at indgaa i det nye Statsarkiv. Meget har Friherren næppe faaet udrettet. I Juni 1869 besøgte

han Raadstuearkivet i Aabenraa, men en Skrivelse af 21. Juli 1869 fra Kredsretsdirektøren i Flensborg til Amtsretterne viser, at det da var opgivet at gennemgaa deres Arkiver nøjere. Formodentlig har v. Reitzensteins Rejse kun været 2—3 Maaneder, og hans arkivalske Indsigt har næppe været altfor stor. I den omtalte Skrivelse af 21. Juli 1869 til Amtsretterne opstilles der en Fortegnelse over, hvad der ved Kassationer i Retsarkiverne bør udskilles og afleveres til Statsarkivet. Om denne Fortegnelse er udarbejdet paa Grundlag af v. Reitzensteins Undersøgelser, faar staa hen. For en dansk Arkivmand tager den sig i hvert Fald mærkelig ud.

For det første skulde alle Slags »Urkunden« og Akter fra Tiden før 1650 afleveres. Fra nyere Tid ønskede man Sager, der angik Højforræderi, Brud paa Landefred, Dueller, Røveri, navnlig Sø-røveri, Slavehandel, Mord, navnlig Giftmord osv. osv. Udtagelsen af Arkivalierne til Aflevering til Statsarkivet overlodes altsaa Embederne. Formodentlig er det især underordnede Embedsmænd, hvem dette Hverv er bleven betroet, og som Tilfældet synes at have dikteret Forskriften for Afleveringerne, saaledes har det sikkert i endnu højere Grad raadet ved selve Udtagelsen. Naar Georg Hille siger¹⁾, at store Masser blev bragt til Gottorp, tør man dog vistnok drage i Tvivl, om Masserne virkelig har været saa store. Naar man har set, hvad der laa ved Embederne endnu i 1920, bliver denne Tvivl bestyrket. Senere Skrivelser fra Landsoverretspræsidenten i Kiel — fra 1885 og 1888 — til Amtsretterne viser ogsaa, at Arkivet dog ikke var tilfreds med Afleveringerne.

Forholdet ved Genforeningen var da det, at langt den største Del af de lokale Embedsarkiver i Sønderjylland endnu laa ved Embederne, idet dog det første Punkt i Ønskesedlen af 21. Juli 1869, nemlig at Arkivalier ældre end 1650 skulde afleveres til Statsarkivet, formodentlig nogenlunde var bleven overholdt — antagelig fordi det var lettest at opfylde. Derimod var det meget tilfældigt og temmelig begrænset, hvad der var afleveret af yngre

¹⁾ G. Hille: »Uebersicht über die Bestände des K. Staatsarchivs zu Schleswig«. (Leipzig. 1900) S. 2.

Sager, om end Forholdet synes at være temmelig forskelligt for de forskellige Embeder.

Da Genforeningen stod for, kom ogsaa Spørgsmaalet, hvad der skulde foretages med de sønderjydske Lokalarkivalier, frem, og Tanken om et særligt sønderjydsk Landsarkiv dukkede da op. Rigsarkivar Erslev mente i hvert Fald i Maj 1919, at der maatte oprettes et Landsarkiv i Sønderjylland, antagelig i Haderslev eller Aabenraa. Han antog da, at det vilde blive oprettet i Løbet af et Aarstid, og tænkte sig, at en Del af Nørrejylland kunde lægges ind under det. Denne sidste Tanke blev ogsaa gjort gældende i forskellige Avisartikler, men mødte energisk Modstand bl. a. fra Landsarkivar Saxild. Først et Aarstid efter Genforeningen blev der dog taget praktisk fat paa Spørgsmaalet, idet daværende Underarkivar i Viborg, nuværende Landsarkivar i Odense Hans Knudsen blev sendt til Sønderjylland for at fremskaffe en orienterende Oversigt over, hvad der fandtes af Arkivalier ved Embederne. I de 2 Maanedes fra 29. Marts til 26. Maj 1921 besøgte Knudsen alle Amts-, Dommer- og Raadstuearkiverne i Nordslævig, opmaalte Arkivmasserne fra Tiden før 1864, optog Fortegnelse over Protokollerne og orienterede sig i Arkivsystemet under det præjssiske Styre, ligesom han undersøgte Afleverings- og Kassationsbestemmelserne fra denne Tid. De i Indledningen givne Oplysninger om Afleveringerne til det præjssiske Statsarkiv grunder sig tildels paa Knudsens Oplysninger. Derimod naaede han ikke at undersøge de gejstlige Embeders Arkiver.

Hermed var der skabt et omtrentligt Grundlag for Vurderingen af, hvor store Arkivaliemængder det drejede sig om. Det viste sig, at det var betydeligt mindre, end man havde tænkt sig, og Erslev, der vist nu havde opgivet Tanken om at lægge en Del af Nørrejylland under et sønderjydsk Landsarkiv, fandt, at der var for faa Arkivalier til et særligt Landsarkiv, og blev herefter Modstander af et sønderjydsk Landsarkiv, men ønskede i Stedet, at Landsarkivet i Odense skulde udvides til ogsaa at rumme de sønderjydske Arkivalier. Denne Tanke mødte Modstand ikke blot i Sønderjylland, men ogsaa hos Undervisningsminister Appel. En Tanke om at oprette et Depot i Sønderjylland under Landsarkivet

i Viborg kunde heller ikke gennemføres. I 1922 fremkom da Tanken om at skyde Spørgsmaalets endelige Løsning ud; men da Arkivalierne ikke kunde blive liggende under de uheldige Forhold, hvorunder de de fleste Steder laa, besluttede man foreløbig at samle dem sammen i et midlertidigt Arkivdepot i Aabenraa. Dette Samlerarbejde maatte kunne gøres i Løbet af et Par Aar. Man havde da først et helt og fuldt Overblik over Arkivalierne, og Tidspunktet vilde saa være inde til at træffe den endelige Afgørelse. Man oversaa, at der i denne Udsættelse af Spørgsmaalets Afgørelse laa en Fare for en fortsat Udskyden, længere end heldigt var. Naar det Tidspunkt kom, da man ikke kunde opsætte Afgørelsen længere, kunde Forholdene muligvis være saaledes, at en tilfredsstillende Løsning af Spørgsmaalet vanskeligere kunde naas end i de første Aar efter 1920.

Til Leder af det midlertidige Arkivdepot, d. v. s. til at foretage Indsamlingsarbejdet, blev Forfatteren af nærværende, da Underarkivar ved Landsarkivet i København, antaget. Arkivdepotet blev henlagt direkte under Rigsarkivaren og i denne Henseende altsaa ligestillet med et Landsarkiv. Til Anbringelse af Arkivalierne blev der lejet Lokaler i Amtsbygningen i Aabenraa. I Januar Maaned 1923 rejste jeg til Aabenraa for at begynde Arbejdet. Ved ministerielle Bekendtgørelser af 18. August 1923 og 30. Juni 1925 bestemtes, hvilke Arkivalier der var afleveringspligtige. Hovedreglen var, at Arkivalierne fra Tiden før det prøjsiske Akt-hæftesystems Indførelse ca. 1867—70 skulde afleveres. Dog blev ogsaa Amtsforstanderarkiverne (fra 1889 til 1920) og Kontraminiestrialbøger, der var udkrevet før 1891, gjort afleveringspligtige, samt Skyld- og Panteprotokoller og Bibøgerne dertil indtil Grundbøgernes Anlæggelse i 1880'erne. Ved alle Embederne med større Arkiver og ved langt over Halvdelen af Præsteembederne er Arkivalierne overtaget paa Stedet, idet jeg selv udtog dem og som oftest ogsaa besørgede deres Nedpakning.

Med Udgangen af 1925 var Indsamlingen af Arkivalierne praktisk talt tilendebragt. Der burde nu have været taget Bestemmelse om Arkivaliernes endelige Anbringelse, men foreløbig viste det sig umuligt at faa de skiftende Regeringer til at forelægge

noget Lovforslag herom. I Efteraaret 1927 blev derimod Initiativet taget fra sønderjydsk Side, idet Historisk Samfund for Sønderjylland paa sit Aarsmøde i Gram vedtog en Resolution, hvori man krævede det midlertidige Arkivdepot omdannet til et Landsarkiv. Resolutionen fik senere Støtte af mere end fyrretyve Historikere, der opfordrede Undervisningsministeren til at iværksætte Oprettelsen af et sønderjydsk Landsarkiv snarest muligt til Støtte for Studiet af sønderjydsk Lokalhistorie som et Modtræk imod den Iver, hvormed man netop i de Aar fra tysk Side kastede sig over Studiet af Sønderjyllands Historie.

I sønderjydske Blade begyndte man i den kommende Tid at drøfte, hvor Landsarkivet burde ligge. Indenfor Historisk Samfunds Bestyrelse var der størst Stemning for Aabenraa, hvor Arkivdepotet fandtes, og man fremhævede især dets centrale Beliggenhed og den Fordel, det var, at det sønderjydske Landsbibliotek laa der. Fra anden Side blev foreslaaet Løgumkloster, idet man mente, at Klosterbygningen, naar den var færdigrestaureret, vilde være egnet til at rumme Arkivet, og Tønder, hvor man hævdede, at den tidligere tyske Rigsbankbygning, der i 1920 var købt af den danske Stat og anvendt til Telegrafvæsenet, indtil dette flyttedes over i Posthuset, kunde bruges til Arkivbygning. Senere dukkede endnu flere Forslag frem.

Endelig den 20. Marts 1928 forelagde Undervisningsminister Byskov i Folketinget Forslag om at oprette et sønderjydsk Landsarkiv i Tønder. Forslaget blev sendt i Udvalg, men paa det fremrykkede Tidspunkt i Rigsdagssamlingen naaede Udvalget ikke at faa Sagen behandlet, inden Rigsdagen hjemsendtes. I næste Samling forelagde Undervisningsministeren den 9. Oktober 1928 atter det samme Forslag, og det blev igen sendt i Udvalg. Imidlertid var Tanken om at lægge de sydlige nørrejydske Amter sammen med de sønderjydske atter dukket frem, og Kolding gjorde nu ogsaa Krav paa at faa Landsarkivet, som man mente eventuelt kunde anbringes i en af Koldinghus' Fløje. Det nedsatte Folketingsudvalg foretog en Rejse til Tønder, Aabenraa og Kolding for at orientere sig angaaende Forholdene. Klosterbygningen i Løgumkloster havde vist sig ganske ubrugelig til Landsarkiv, hvor-

for der ikke længere var Tale herom. Udvalget syntes efter dets Udtalelser at dømme at være klar over, at det i hvert Fald var uforvarligt at udskyde Sagens Afgørelse længere; ikke desto mindre hengik Rigsdagssamlingen, uden at man kom til noget Resultat, og omtrent 5 Aar, inden man kunde flytte ind i det nye Landsarkiv.

I Rigsdagssamlingen 1929—30 flyttedes Sagen over til Landstinget, hvor Landstingsmand Ellinger den 4. December 1929 optog det afgaaede Ministeriums Forslag om at oprette Arkivet i Tønder. Sagen blev sendt i Udvalg, men heller ikke i denne Samling kom det til noget Resultat. Det blev dog vist klart, at der næppe kunde opnaas Flertal for Tønder. Derimod havde Tanken om at henlægge de sønderjydske Arkivalier til Landsarkivet i Viborg nogen Stemning for sig, men den mødte bestemt Modstand fra de fleste Sider i Sønderjylland. De historiske Samfund for Ribe og Vejle Amter arbejdede nu atter for, at Arkivalierne fra disse Amter skulde forenes med de sønderjydske Arkivalier i et Landsarkiv i Kolding eller Ribe.

Nu tog imidlertid Ministeriet sin Beslutning, og i den næste Rigsdagssamling forelagde Undervisningsminister Borghjerg den 11. Februar 1931 Forslag om Oprettelsen af et Landsarkiv i Aabenraa og Opførelsen af en Bygning hertil, og endelig den 13. Marts 1931 vedtoges Forslaget af Folketinget og den 31. Marts af Landstinget. Den 28. April stadfæstede Kongen Loven.

Aabenraa By skænkede Grunden til Arkivet, beliggende i den nordlige Udkant af Byen ved Haderslev Landevej. Det blev overladt til kgl. Bygningsinspektør K. Lehn Petersen, Odense, at udarbejde Tegningen til Bygningen. Tiden gik imidlertid hen indtil o. 1. Juli 1932, inden man var naaet saa vidt, at Byggearbejdet kunde begynde. Et Aar efter, midt i Juli 1933, kunde Arkivet aabnes for Besøgende, saa selve Bygningens Opførelse og Overflyttelsen af Arkivalierne til det nye Arkiv har kun taget kort Tid i Forhold til den lange og trælse Vej, der har været at vandre, inden man kunde begynde at bygge.

Undervisningsministeren anslog ved Lovforslagets Fremlæggelse Udgifterne til Bygning og Inventar til 160,000 Kr. I Sam-

menligning med de Udgifter, man i Udlandet beregner til en Arkivbygning, der skal rumme tilsvarende Arkivaliemængder, er det kun et ringe Beløb, og Summen er endda ikke helt medgaaet. Men nægtes kan det vel heller ikke, at Arkivet og dets Indretning bærer Præg af at være bleven til paa et Tidspunkt, hvor den allerstørste Sparsommelighed var paakrævet, selv om det siden vil medføre større Udvidelser, saa at det i Længden ikke bliver det billigste.

I Arkivet er der Bolig til en Arkivbetjent, derimod ikke til Landsarkivaren som ved de andre Landsarkiver. Der er indrettet en lille Læsesal, der kan modtage 5—6 Besøgende ad Gangen, og i Forbindelse hermed et ganske lille Kontor til Landsarkivaren.

I det følgende skal der gives en kort Oversigt over Landsarkivets Bestand ved dets Aabning. Et Par Bemærkninger maa forudskikkes. Man vil af det foregaaende forstaa, at man, hvad de verdslige Embeders Arkiver angaar, ikke kan vente i Landsarkivet at finde meget, der er ældre end 1650. Det meste af, hvad der 1869 fandtes af ældre Sager, er bleven afleveret til det prøjsiske Statsarkiv i Slesvig, nu i Kiel. Hvis den Overenskomst om en Arkivalieudveksling imellem Danmark og Tyskland, hvorom der har været forhandlet siden 1920, bliver gennemført, vil disse Sager komme til Danmark og formodentlig ogsaa til Landsarkivet i Aabenraa, hvor de hører hjemme. Men foreløbig kan der altsaa ikke tages Hensyn til disse Arkivalier, og kun enkelte Steder i den efterfølgende Oversigt vil der blive hentydet til dem.

Endvidere skal der gøres opmærksom paa, at store Mængder af de indsamlede Arkivalier endnu henligger i uordnet Stand eller kun rent foreløbig ordnede, men deraf følger, at her kun kan blive Tale om en rent skematisk Oversigt og ikke om en mere indgaaende Fortegnelse.

AMTSARKIVERNE.

Haderslev Amtsarkiv indtil 1869. Der findes Registraturer, udarbejdede i Conrad Detlef Reventlows Tid (Amtmand 1725—

1731) over Arkivet, som det blev overleveret ham i 1725, og over de i hans Embedstid tilkomne Sager. Ligeledes findes der en Registratur over det Vieregge'ske Arkiv. (Carl Hinrich Vieregge var Amtmand 1731—40) Endvidere er der bevaret Registraturer, som er optagne o. 1790 i Anledning af Amtets Deling i et Østeramt og et Vesteramt. Delingen varede imidlertid næppe 2 Aar. Fra denne Tid og indtil 1846 findes der samtidig førte Registraturer. Fra 1831 findes der ogsaa Journaler, og i hvert Fald efter 1850 er Sagerne ordnede efter Journalnumrene, medens de for den foregaaende Tid ligger efter Registraturens Rubrikker: Kancellisager, Overretssager, Rentekammersager, Skov-, Mose- og Jagtsager, Fattigvæsenssager osv.

Det synes, som om der ikke er gaaet meget tabt af Arkivet, siden C. D. Reventlow 1725 tiltraadte Amtmandsembedet. Fra sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede er der bevaret lidt, men først fra Aarene forud for 1725 bliver Arkivet temmelig fuldstændigt.

Haderslev Landraadsarkiv 1870—1920 er ogsaa afleveret. Det er ordnet efter det prøjsiske Akthæftesystem, men da det foreløbigt næppe bliver almindelig tilgængeligt, behøves der vist ikke her at gøres Rede for dette System.

Aabenraa Amtsarkiv indtil 1868. I Arkivet er der saa godt som intet bevaret fra den gottorpske Tid. Det gaar altsaa ikke længere tilbage end til 1720'erne. Arkivet er ordnet efter Amtmændene: v. Massows Arkiv (1723—52) v. d. Lühes og Behrs Arkiv (1752—68), v. Wedels, Holck-Winterfeldts og Bardenfleths Arkiv (1768—74), 1., 2. og 3. v. Schmettaus Arkiv (1776—86, 1787—98, 1799—1804), v. Blüchers Arkiv (1805—14), 1. og 2. v. Stemanns Arkiv (1814—18 og 1818—28), 3. v. Stemanns og 1. v. Tillischs Arkiv (1829—37). Fra 1814 findes der samtidig udarbejdede Registraturer. 1838 er Anlægget af 2. v. Tillischs Arkiv begyndt, men fra 1839 er Sagerne henlagt efter Journalnumre. Fra 1821 er der nemlig fort Journaler, fra 1839 er disse delt i forskellige Rubrikker, og Sagerne er mærket med Rubrikkens Nummer og vedkommende Sags Løbenummer indenfor Rubrikken.

Amtmand v. Schmettau (1775—1802) har ladet udarbejde

Oversigter over og Vejledninger i Amtets Organisation, Forretningsgangen m. m. De er bevarede og yder god Hjælp til at orientere sig i Arkivet. Dette er gennemgaaende knap saa godt bevaret som Haderslev Amtsarkiv, især synes en stor Del af Arkivet fra før v. Schmettaus Tid at være gaaet til Grunde.

Aabenraa Landraadsarkiv 1869—1920 og Kredsudvalgsarkiv 1889—1920 er afleveret til Landsarkivet samtidig med Indflytningen i den nye Arkivbygning.

Nordborg og Sønderborg Amters Arkiv indtil ca. 1870. Fra Tiden før disse 2 Amters Forening 1777 findes der kun lidt, dog er enkelte spredte Ting fra Nordborg Amt fra det 17. Aarh. bleven bevaret, for Sønderborg Amts Vedkommende derimod med Undtagelse af nogle Regnskaber for de bortforpagede Godser intet ældre end 1700 og meget lidt ældre end 1730. Fra 1777 er Arkivet nogenlunde fuldstændigt bevaret. Det er ligesom Aabenraa Amts Arkiv delt efter Amtmændenes Embedstid. Ca. 1830 er der optaget Registratur over Arkivet fra 1730—1830. Fra 1805 er der ført Journaler, men først fra 1851 er Sagerne henlagt efter Journalnumrene. Journalerne for Tiden 1851—64 er indrettet ganske efter samme Skema som Aabenraa Amts Journaler, hvilket er meget naturligt, da de 2 Amter i den Tid havde fælles Amtmand (Heltzen). Fra 1805 findes der i hver enkelt Pakke Registratur over Pakkens Indhold.

Tønder Amts Arkiv indtil 1872. Arkivet synes ordnet 1789, saaledes at der dengang er optaget en Registratur, og Sagerne er henlagt efter Registraturen. Af Registraturen findes kun Bind III i Landsarkivet, medens de 2 første Bind vistnok findes i Statsarkivet i Kiel. Af Sagerne fandtes der 1923 kun lidt fra Tiden før 1789 i Amtshuset i Tønder. For Tiden 1789—1811 er der igen foretaget en Arkivordning og formodentlig anlagt en Registratur, men denne (Bd. IV og V) fandtes ikke i Arkivet i 1923. Om den skulde findes i Kiel, vides ikke. Siden har man igen begyndt en Registrering for Tiden 1812—28, men har ikke faaet Registraturerne færdige. Fra 1812 er Arkivet nogenlunde fuldstændigt bevaret. For Tiden 1829—49 er Sagerne ordnede systematisk i samme Rubrikker som for Tiden før 1829, men der findes ingen

Registraturer over dem. Ogsaa for Tiden 1850—71 er Sagerne ordnede systematisk, men i andre Afdelinger end før 1850. Der findes Registraturer for Aarene 1850—52, 1861 og 1862. Fra 1800—1872 findes der Journaler, men Sagerne er ikke henlagt efter Journalerne, saa de har mindre Betydning. Det er saaledes Tønder Amts Arkivalier, som det er vanskeligst at orientere sig i.

I Amtsarkiverne findes der en Afdeling Arkivalier vedrørende Amtmandens Jurisdiktion. Dette angaar dog kun lidet betydelige Sager og indskrænker sig oftest til en Forligsmands Virksomhed. En Del Udskrivningssager, Lægdsruller og Sessionsprotokoller findes ogsaa i Amtsarkiverne. I Haderslev Amtsarkiv findes der en Del Udskiftningsakter. Den største Del af Kirkevisitatorialarkiverne findes ved Amtsarkiverne. Kirkevisitatorierne bestod af Amtmand og Provst. De havde Tilsyn — nærmest i økonomiske Anliggender — med Kirke-, Skole- og Fattigvæsen¹⁾. Deres Arkivalier findes som nævnt væsentligst i Amtsarkiverne, men Dele deraf kan ogsaa findes i Provstearkiverne. Amtmanden i Tønder var Overdiggreve, hvorfor der i Tønder Amtsarkiv findes adskillige Overdiggrevskabsarkivalier.

Man bør være opmærksom paa Omlægningen af Amtsgrænserne gennem Tiderne. Den betydeligste Omlægning skete ved Cirkulærskrivelsen af 17. Septbr. 1850, hvorved Løgumkloster Amt blev skilt fra Aabenraa Amt og lagt til Tønder Amt, medens Lundtoft Herred blev henlagt fra Tønder Amt til Aabenraa Amt, og samtidig ophævedes Bollerslev Fogderi under Haderslev Amt, og af dets 3 Distrikter blev Genner og Bollerslev henlagt til Aabenraa Amt, og Strandelhjørn til Haderslev Amt. Ved Genforeningen blev Hviding Herred taget fra Haderslev Amt og lagt til Tønder Amt.

AMTSTUEARKIVERNE.

Medens der i Landsarkivet intet findes af gamle Amtstuearkivalier fra Haderslev Øster- og Vesteramtstue og kun lidt fra Aabenraa, Sønderborg, Nordborg, Sundeved og Løgumkloster Amtstuer,

¹⁾ Se f. Eks. I. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet i Slesvig. 1864. Alm. Del. S. 51.

findes der et fyldigt Amtstuearkiv fra Tønder Amtstue (for Geestherrederne) fra ca. 1720—1867.

RETSARKIVERNE.

Medens man, som i Begyndelsen nævnt, ikke fra oven før 1864 beskæftigede sig med de lokale Arkiver, kom der dog undtagelsesvis en Bestemmelse i 1854 fra det slesvigske Ministerium, der paa bød, at Retsprotokollerne ved Underretterne i Hertugdømmet Slesvig, ældre end 1713 — Aaret for den slesvigske Overrets Oprettelse — skulde afleveres til Appellationsretten i Flensborg til Opbevaring. Det har formodentlig været paa Initiativ af Præsidenten for Appellationsretten Dr. C. L. E. v. Stemann, der havde Brug for dem til sine retshistoriske Studier, og som i »Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im siebenzehnten Jahrhundert« (1855) har givet Uddrag af dem. Afleveret blev fra Nordslesvig Retsprotokollerne for Hviding Herred fra 1635, for Nørre-Rangstrup Herred fra 1667, for Haderslev Herred fra 1641, for Gram Herred fra 1662, for Højer Herred fra 1685, for Slogs Herred fra 1608, for Als Nørre Herred fra 1670, for Als Sønder Herred fra 1697 og for Graasten paa Ærø fra 1702¹⁾. Desværre kom denne Foranstaltning i Længden ikke til at betyde, at disse Arkivalier blev bevarede, men tværtimod det modsatte, idet de i eller efter 1864 synes at være sporløst forsvundne, i hvert Fald har det ikke været muligt at faa oplyst, hvor de er bleven af²⁾.

Man maa derfor kun undtagelsesvis vente at træffe Tingprotokoller, ældre end 1713, i Landsarkivet. Nedenfor skal gives en Fortegnelse over de i Landsarkivet beroende

Tingbøger fra de enkelte Embeder:

Haderslev By: 1764— (1788—89 mangler); Tingprotokollerne for 1629—39 og 1665—1763 skal findes i Statsarkivet i Kiel.

Haderslev Herred: 1720—

Tyrstrup H.: 1723—27, 1753—

¹⁾ C. L. E. v. Stemann, anf. Skr. Fortalen. S. 1.

²⁾ For Gram Herreds Vedkommende synes de dog helt eller delvis at være bleven leveret tilbage, se Fortegnelsen nedenfor.

- Gram H.: 1667—92, 1706—17, 1736—44, 1752—70, 1792—1867;
kan vist suppleres noget fra Rigsarkivet og fra Statsarkivet
i Kiel.
- Frøs og Kalslund H.: 1691—98 (Kalslund), —99 (Frøs); i Stats-
arkivet i Kiel skal der findes Retsprotokoller herfra 1699—
1755, om end med Lakuner.
- Gram og Nybøl Godser: 1818—
- Hviding og Nørre Rangstrup H.: ingen; i Statsarkivet i Kiel skal
de findes delvis fra 1716—1867.
- Aabenraa By: 1671—1849 (med Lakuner); i Statsarkivet i Kiel
findes en Stadtdingsprotokoll 1603—41.
- Rise og Sønder-Rangstrup H.: ingen; det vides ikke, om de er
gaaet til Grunde, eller hvad der er blevet af dem, de har i
hvert Fald ikke været til at finde.
- Nybøl H.: 1780—
- Grevskabet Reventlow (Sandbjerg): 1810—
- Ballegaard 1764—90; fra 1790 sammen med Bøgskov.
- Blansgaard: 1792—1815.
- Sønderborg By: 1825—
- Als Sdr. H.: 1788—
- Rønhave og Ladegaard: 1747—54.
- Rønhave, Ladegaard, Majbølgaard og Kegnæsgaard = Augusten-
borg Sdr. H.: 1764—1853.
- Augustenborg og Rumohrsgaard: 1754—1853.
- Gammelgaard: 1754—1853.
- Augustenborg H.: 1853—67.
- Tønder By: 1595— (med nogle Lakuner).
- Tønder H.: 1729— (1812—25 mangler).
- Højer H.: 1715—
- Højer Birk: 1716—
- Slogs H.: 1716— (1736 mangler).
- Løgumkloster Birk: 1814—67.
- Løgumkloster Amts 6 Fogderier: 1781—1864.
- Lø H.: 1860—

Hvad Indretningen af *Skyld- og Panteprotokollerne* og Bi-
bøgerne til dem angaar, henvises til Dr. phil. Holger Hjelholts
Afhandling om Købstædernes Skøde- og Panteprotokoller i »For-

tid og Nutid« 1926, S. 36 f., idet der dog skal bemærkes, at der ofte foruden Bibøger er ført Kontrakt- eller Ekspeditionsprotokoller, i hvilke Købekontrakter og andre Overdragelsedokumenter er indførte. I nævnte Afhandling S. 57 findes der en Fortegnelse over Skyld- og Panteprotokollerne og Bibøgerne for de sønderjydske Byers Vedkommende. Her skal der gives en Fortegnelse for Herredernes Vedkommende:

Haderslev H.: Skyld- og Panteprotokoller 1677—1734, svarende til de senere Bibøger og til Skøde- og Pantebøgerne i Kongeriget; Skyld- og Panteprotokoller 1737—1886; Bibøger 1737—1887; Ekspeditionsprotokoller 1780—1865.

Tyrstrup H.: Skyld- og Panteprotokoller 1669—1735 (svarende til de senere Bibøger), 1737—1887; Bibøger 1737—1887.

Gram H.: Skyld- og Panteprotokol 1730—35 (svarende til de senere Bibøger), 1737—1887; Bibøger 1737—1887.

Frøs og Kalslund H.: Skyld- og Panteprotokoller 1778—1885; Bibøger 1768—1885; Kontraktprotokoller 1820—49.

Gram og Nybøl Godser: Skyld- og Panteprotokoller ca. 1775—1885; Bibøger 1773—1868.

Hviding og Nørre-Rangstrup H.: Skyld- og Panteprotokoller 1737—1891; Bibøger 1737—1891.

Rise og Sønder-Rangstrup H.: Skyld- og Panteprotokoller ca. 1736—1884; Bibøger 1707—1885.

Lundtoft H.: Skyld- og Panteprotokoller 1698—1781, 1868—84 (findes for Tiden 1735—1850 ogsaa sammen med Tønder, Højer og Slogs H., se nedenfor); Bibøger 1739—1884; Kontraktprotokoller 1806—1872.

Nybøl H.: Skyld- og Panteprotokoller 1780—1885; Bibøger 1780—1885; Kontraktprotokoller 1791—1867.

Grevskabet Reventlow: Skyld- og Panteprotokoller 1788—1885; Bibøger 1788—1885; Kontraktprotokoller 1788—1867.

Bøgskov og Ballegaard: Skyld- og Panteprotokoller 1784—1884; Bibøger 1784—1885; Ballegaard: Kontraktprotokoller 1737—1867, Bøgskov: 1784—1867.

Als Sdr. H.: Skyld- og Panteprotokoller 1734—1886; Bibøger 1799—1866, 1872—86; Kontraktprotokoller 1787—95, 1803, 1827—63.

- For Rønhave, Ladegaard, Kegnæsgaard, Majbølgaard, Augustenborg, Rumohrsgaard og Gammelgaard findes der med enkelte Lakuner Skyld- og Panteprotokoller med Bibøger for Tiden 1747—83, dernæst for det samlede Augustenborg Herred: Skyld- og Panteprotokoller 1784—1885; Bibøger 1786—1886.
- Als Nørre og Egen H.: Skyld- og Panteprotokoller 1756—1884; Bibøger 1734—1884; Kontraktprotokoller 1773—1871.
- Tønder H.: Skyldprotokol 1698—ca. 1734; Kontraktprotokoller 1746—1879.
- Højer H.: Skyldprotokol 1698—1734.
- Slogs H.: Skyldprotokol 1698—1743; Koncepter til Kontrakter og Kontraktprotokoller 1728—43, 1765—71, 1773—75, 1785—1867.
- Tønder, Højer, Slogs og Lundtoft H.: Skyld- og Panteprotokoller 1735—1892; Bibøger for alle Geestherrederne: 1734—1896. (Se ogsaa under de enkelte Herreder foran).
- Højer Birk: Skyld- og Panteprotokoller 1740—1892.
- Højer Birk og H.: Kontraktprotokoller 1742—1876.
- Rudbøl Kog: Skyld- og Panteprotokoller 1734—1892; Bibøger 1734—1873.
- Frederiks Kog: Skyld- og Panteprotokol 1735—1892; Bibøger 1724—1873.
- Solvig Kommune: Skyldprotokol 1706—ca. 1869; Bibog 1734—1758 (derefter sammen med Geestherrederne).
- Stoltelund Gods: Skyld- og Panteprotokoller 1786—1892.
- Løgumkloster Amt: Skyld- og Panteprotokoller 1725—1885; Bibøger 1718—1885.
- Løgumkloster Birk: Kontraktprotokoller 1792—97, 1803—78 (1863—78 sammen med Løgumkloster Amts 6 Fogderier).
- Løgumkloster Amts 6 Fogderier: Kontraktprotokoller 1838—78 (1863—78 sammen med Løgumkloster Birk).
- Lø H.: Skøde- og Pantebøger 1699—1883.
- Ballum Birk: Pantebøger 1732—1810.
- Møgeltønder Birk: Panteprotokoller 1731—1810.

Møgeltønder og Ballum Birker: Panteprotokoller 1810—67 (derefter sammen med Lø Herred).

Skyld- og Panteprotokollerne fra Tiden før Forordn. af 10. Septbr. 1734 er indrettet anderledes end de fra Tiden efter Forordn. For Haderslev Amts Vedkommende svarer de nærmest til de senere Bibøger (eller til Kongerigets Pantebøger), idet selve Hæftelsesdokumenterne er indførte i Afskrift i Protokollerne; for Tønder Amts Vedkommende ligner de mere Hertugdømmernes senere Skyld- og Panteprotokoller. Ved Hjælp af disse kan man ofte konstatere Gaardenes (ogsaa Fæstegaardenes) Besiddere ned igennem Tiden fra 1730'erne. Undertiden findes ogsaa Ekstrakter af Skifter indført i Skyld- og Panteprotokollerne eller i Bibøgerne, nemlig naar Arvedelingen medførte, at Ejendommen blev behæftet. Disse Ekstrakter af Skifter saavel som Overdragelsesdokumenter, der er indført i Kontrakt(Ekspeditions)protokollerne, er ofte af stor Betydning ved personallistoriske Studier, saa meget mere som det kun er lidet af egentlige Skiftesager, der findes i Retsarkiverne.

Her skal i Hovedtrækkene angives, hvad der findes af *Skiftesager*, idet der dog skal bemærkes, at der findes betydeligt mindre, end det kan se ud til af Fortegnelsen, da det, selv for de Tidsrum, hvorfra der er bevaret Skifteprotokoller eller andre Skiftesager, kun er forholdsvis faa Skifter, der er indført i Protokollerne, eller som er bevarede. Af Skifteprotokoller eller andre Skiftesager findes:

Haderslev By: Skifteprotokoller 1716—1806, 1815—22.

Haderslev H.: 1 lille Pakke Skiftesager 1763—1870.

Tyrstrup H.: 1 lille Pakke Skiftesager 1839—67.

Gram H.: 1 lille Pakke Skiftesager 1743—1867.

Fros og Kalslund H.: intet.

Hviding og Nørre-Rangstrup H.: 5 Pakker Skiftesager 1696—1868.

Aabenraa By og Amt: kun nogle ganske enkelte Skiftesager fra det 19. Aarhundrede.

Nybøl H.: 3 Pakker Skiftesager 1842—50, 1859—66.

Grevskabet Reventlow: Skifteprotokol 1788—1825.

Ballegaard: Skifteprotokoller 1737—1857.

- Bøgskov: Skifteprotokoller 1784—1867.
 Blansgaard: Skifteprotokol 1792—1815.
 Sønderborg By: 1 Pakke Skiftesager 1801—72 og 1 Pakke Udsigelsesakter (d. e. Skifte med Børn af tidligere Ægteskab ved Indgaaelse af nyt Ægteskab) 1802—56.
 Als Sdr. H.: Skiftesager 1822—67.
 Augustenborg H.: Skiftesager 1747—1802, 1812—71; Skiftebreve 1795—1838.
 Als Nørre H.: Skifteprotokoller 1730—1872.
 Egen H.: Skifteprotokoller 1743—1872.
 Tønder By: enkelte Skifter fra sidste Halvdel af det 18. og Beg. af det 19. Aarh.
 Tønder H.: Skifteprotokol 1700—1713.
 Højer H.: Skifteprotokoller 1725—1828.
 Højer Birk: Skifteprotokoller 1734—1861.
 Slogs H.: Skifteprotokol 1783—1830; 1 Pakke Skiftesager 1791—1846.
 Stoltelund Gods: Skifteprotokol 1745—1843.
 Løgumkloster Amt: intel.
 Lø H.: Skifteprotokol 1829—46.
 Ballum Birk: Skifteprotokoller 1817—51.
 Rømø og List: Skifteprotokol 1825—60.
 Møgeltønder Birk: Skifteprotokoller 1820—51.
 Lø H., Møgeltønder og Ballum Birker: Skifteprotokol 1851—68.
 Trøjborg Gods: Skifteprotokoller 1816—50.

I Amsarkiverne findes der ikke Skiftesager. I Slesvig Stift var der ikke særlige gejstlige Skifteretter, derimod findes der for de Dele af Sønderjylland, der hørte under kongerigske Stifter, gejstlige Skifteprotokoller; for Als Nørre Herred 1741—1832, for Als Sdr. Herred 1795—1834 og for Lø Herred 1696—1751. I ældre Tid kan Skifter være indført i Tingprotokollerne, senere kan der, som nævnt, findes Skifter eller Ekstrakter af dem indført i Skyld- og Panteprotokollerne eller i Bibøgerne og Kontraktprotokollerne.

I Retsarkiverne findes der nogle faa *Testamentsager* og nogle *Formynderprotokoller*. Forøvrigt er det væsentligst Protokollerne, der er bevarede i Retsarkiverne, medens Pakkerne for største Delen er forsvundne.

Ved Forordning af 26. Juni 1867 blev den dømmende og den administrative Myndighed i Slesvig og Holsten adskilt fra 1. Septbr. s. A. Den dømmende Myndighed henlagdes til *Amstretterne*. Af deres Arkiver er væsentligst kun afleveret Skyld- og Panteprotokollerne med Bibøger fra 1867 til Grundbøgenes Indførelse (se Fortegnelsen foran). Dog er det lille Nordborg Amtsretsarkiv helt afleveret.

Den administrative og politimæssige Myndighed henlagdes i Byerne til Borgmestrene, paa Landet til Herredsfogderne i de gamle *Herredsfogderier*. Disse bestod indtil 1. April 1889, da der i Henhold til den nye Kredsordning for Provinsen Slesvig-Holsten dannedes »Amtsbezirke« under Amtsførstandere. Hvad der har kunnet findes af *Herredsfogderiarkiverne* (1867—1889), som Regel paa Amtshusenes Lofter, er afleveret til Landsarkivet. Ligeledes findes *Amtsførstanderarkiverne* (1889—1920) i Landsarkivet, for saa vidt det har været muligt at opspore dem.

BYARKIVER.

Af disse er endnu kun *Aabenraa* Byarkiv (indtil ca. 1870) afleveret til Landsarkivet. Fra de andre Byarkiver er afleveret, hvad der fandtes i dem af Retsprotokoller og dertil hørende Dokumenter, Skifte- og Overformynderisager, Politiforvaltningssager og Borgerskabsprotokoller.

Af *andre verdslige Arkiver*, der er afleveret til Landsarkivet, skal nævnes: Husfogedarkiver, Brandforsikringsarkiver, Fysikatsarkiver, Rudbøl, Højer og Frederiks Koges Arkiver, Gram Godsarkiv, nogle Godsarkivalier fra Graasten, Augustenborg og Refsø, samt nogle Landkommunalarkiver. Søgaard og Trøjborg Godsers Arkiver vil blive overflyttet fra Hovedarkivet til Landsarkivet i Aabenraa.

PROVSTIARKIVERNE.

Der er afleveret Arkivalier fra alle 5 Provstier: Tørninglen, Tønder, Haderslev, Aabenraa og Sønderborg. Der findes heri ikke meget, der er ældre end Midten af det 18. Aarhundrede, det meste er fra det 19. Aarhundrede. Fra Haderslev Provsti er der dog bevaret adskillige Skrivelser fra det 17. Aarh. Nogle

Konsistorialprotokoller findes i Provstiarkiverne, for Haderslev Provstis Vedkommende tilbage til 1650. Som nævnt findes der kun i de kongerigske Stifter gejstlige Skifte- og Justitsprotokoller, og herfra kun Skifteprotokol 1696—1751 for Lø Herred, 1741—1832 for Als Nørre Herred og 1795—1834 for Als Sønder Herred (se foran), samt Provsteprotokol 1720—1771 for Møgeltønder Birk og Højer Herred og 1689—1762 for Als Sdr. Herred, Justitsprotokol 1791—1870 for Als Nørre Herred og 1797—1872 for Als Sdr. Herred og Auktionsprotokol 1797—1828 for Als Sdr. Herred.

PRÆSTEARKIVERNE.

En Fortegnelse over de i Landsarkiverne beroende Kirkebøger vil udkomme i den nærmeste Fremtid. Der vil derfor ikke være Grund til her at gaa nærmere ind paa, fra hvilken Tid de sønderjydske Kirkebøger er bevarede, eller hvilke Lakuner der findes i Kirkebogsrækkerne, da det vil fremgaa af denne Fortegnelse. Kun skal der gøres opmærksom paa, at skønt der mange Steder — tildels paa Grund af de Uroligheder, der i Tidernes Løb er gaaet hen over Sønderjylland — er gaaet Kirkebøger til Grunde, saa at de for flere Sognes Vedkommende først er bevaret fra et sent Tidspunkt, er der dog en Del Sogne, hvorfra der findes Kirkebøger temmelig langt tilbage. Saaledes er der fra følgende Sogne bevaret Kirkebøger tilbage til det 16. Aarh.: Hjordkær fra 1573, Aastrup fra 1574, Højt fra 1590, Grarup fra 1593—95, ellers først fra 1637, Starup fra 1595, ellers først fra 1637.

For følgende Sognes Vedkommende er der bevaret Kirkebøger (dog ikke alle Vegne for alle Ministerialiernes Vedkommende) fra Tiden før Svenskekrigen 1658—60: Hagenbjærg fra 1606, Toftlund fra 1610, Sønderborg fra 1618, Østerløgum fra 1620, Nordborg fra 1621, Lysabild fra 1626, Aabenraa fra 1631, Asserballe fra 1640, Oksbøl for 1640—50, ellers først fra 1667, Nybøl fra 1642, Hviding, Jels og Oksenvad fra 1648, Udbjærg fra 1649, Emmerlev fra 1650, Tinglev fra 1651, Tønder og Ketting fra 1653, Hygum fra 1655 og Ensted fra 1656.

I Krigsaarene 1658—60 er sikkert en Del Præstearkiver gaaet til Grunde, for mange Sognes Vedkommende rækker Kirkebø-

gerne da heller ikke længere tilbage end til Aarene efter 1660. Adskillige af de ovenfor nævnte Kirkebøger, der gaar tilbage til Tiden før Krigsaarene, aflægger tydeligt Vidnesbyrd om de Ulykker, Krigen og den ledsagende Pest medførte for Befolkningen.

Nærmere Bestemmelser om, hvorledes Kirkebøgerne i Sognene under Slesvig Stift skulde føres, er først givet i Reskript af 6. Aug. 1762 og ved et Skema, der blev approberet 9. April 1763¹⁾. Ved Reskript af 17. Oktbr. 1775 blev det paabudt, at der i Hertugdømmet Slesvig skulde føres et Duplikat af Kirkebøgerne. Afskriften skulde begynde med Aaret 1763. I Duplikateksemplarerne skulde Konfirmations- og Trolovelsesregistrene ikke indføres. For de lyksborgske Sognes Vedkommende, Broager, Ullestrup, Sottrup og Nybøl, begynder Duplikateksemplarerne først 1780, for Graastens og Adsbøls Vedkommende 1776, og i de sønderjydske Sogne, der hørte under kongerigske Stifter (d. v. s. Enklavesognene, Sognene i Tørninglen Provsti og Sognene paa Als med Undtagelse af Sønderborg og Kegnæs), indførtes Kontramini-sterialbøger naturligvis først ca. 1814. Til Landsarkivet er afleveret Hovedministerialbøgerne for Tiden, inden Kontramini-sterialbøgerne indførtes, og Kontramini-sterialbøgerne for Tiden derefter. Af det foregaaende fremgaar, at man ikke maa vente at finde Konfirmations- og Trolovelsesregistre i de i Landsarkivet beroende Kirkebøger fra Slesvig Stift for Tiden efter 1763. Undertiden kan man dog finde Konfirmanderne opført for sig i Kommunikantregistrene. Kirkebøgerne er naturligvis ført meget forskelligt af de forskellige Præster, inden der kom nærmere Bestemmelser om, hvorledes de skulde føres. I Kirkebøgerne i Slesvig Stift efter 1763 er især Vielses- og Dødsregistrene som oftest ført meget udførligere, end man er vant til fra de kongerigske Kirkebøger. I Vielsesregistrene er som Regel angivet Navnene paa Brudgoms og Bruds Forældre. I Dødsregistrene er som oftest angivet Navnene paa den afdødes Forældre og Ægtefælle og paa deres Børn, undertiden ogsaa, hvem disse er gift med, og deres Børn. Disse udførlige Opgivelser er tit en god Erstatning for de som Regel manglende Skiftesager.

¹⁾ Trykt i »Systematische Sammlung der für die Herzogthümer Schleswig und Holstein erlassenen — — Verordnungen u. Verfügungen«. 3. Bd. S. 447 ff.

I Præstearkiverne fra Slesvig Stift findes der ingen Liber daticus, derimod er der ca. 1763 optaget et Kirkeinventarium, som giver Oplysning om Kirkernes og Præsteembedernes faste Ejendomme og om Præsternes og Degnenes Indtægter. En Del Tienderegnskabsbøger er bevaret, undertiden ret langt tilbage. I Præstearkiverne findes der ogsaa en Del Fattigvæsens- og Skolesager.

Kirkeregnskabsbøgerne, der dels findes i Provste- og dels i Præstearkiverne, er udskilt i en særlig Afdeling. Fra Haderslev Provsti er der for næsten alle Sognes Vedkommende bevaret Kirkeregnskabsbøger fra 1564, for enkelte Sogne paa Als (Tandslet og Ketting) er de endda bevaret fra 1551. Fra enkelte Sogne i Tørninglen Provsti (Bevtoft, Branderup, Skærbæk, Spandet og Toftlund) er de bevaret fra 1607—09, fra Aabenraa Provsti derimod først fra 1721. Personalthistorisk Betydning har især Kirkeregnskaberne fra Byerne, naar de er bevaret for Tidsrum, fra hvilke der ikke er bevaret Dødsregistre, idet Regnskabet over Indtægter ved Begravelser giver Oplysninger om Døds- eller Begravelsesdagen. Saaledes er der bevaret Kirkeregnskaber fra Haderslev Frue Kirke for Tiden 1672—80 og fra 1706 (med nogle Lakuner), medens der først findes Dødsregister fra 1759, fra Sønderborg for Aarene 1602—49, medens Dødsregister først findes fra 1711, og fra Tønder fra 1661 (Dødsregister først fra 1740).

Historisk Samfund for Sønderjylland har taget Initiativet til en Indsamling af *private Arkivalier* til Anbringelse i Landsarkivet. Derved vil der antagelig blive indlemmet en Del Arkivalier i Arkivet, som vil være af Betydning for Sønderjyllands Lokalhistorie og for Sønderjyllands Historie i Tiden 1864—1920. Det er meget at ønske, at der i Landsarkivet findes saa fyldigt Arkivstof som muligt til Belysning af disse to Spørgsmaal, saa at det bliver i Aabenraa disse først og fremmest maa studeres. Af Privatarkiver, som enten er indgaaet i Landsarkivet, eller i den nærmeste Fremtid vil indgaa, kan nævnes det Arkiv, som Sønderjyderne allerede før Krigen grundlagde paa Folkehjem, Gustav Johannsens efterladte Papirer, Johan Ottosens Arkiv, H. P. Hanssens Arkiv, Vælgerforeningens Arkiv, Lebecks Samlinger og Breve fra Krigstiden.

Frode Gribsvad.